

Формування концептів — слів-знаків національної культури у дітей засобами художнього слова

Важливим є формування у дитини з самого малечку національної картини світу. Однією зі складових цієї картини є література, яка складається з концептів — слів-знаків національної культури. Це ті слова, що викликають у носія відповідної культури приємні переживання, позитивні емоції. У кожного народу є притаманні тільки йому особливі слова — значущі для нього як носія певної культури. Вони викликають комплекс культурних асоціацій і сприймаються носіями української культури як рідні, свої. Слова-знаки національної культури — один із тих чинників, що об'єднує людей певної культурної спільноти. Культурні асоціації формують концепти слів; інакше кажучи, крім лексичного значення, у слова є ще своєрідні «доважки» значення — концепти. «І слово, і його значення, і концепти (культурні асоціації) існують не самі по собі, а в певній ідеосфері. У кожної людини є свій індивідуальний культурний досвід, сума знань, які й визначають багатство значень слів, багатство концептів цих значень або ж їхню бідність, однозначність слів» [5, 4].

Одне із важливих завдань вчителя полягає у розвитку індивідуальної сфери (ідеосфери, компонентом якої є слова-знаки національної культури) кожної дитини і одночасно у формуванні таких елементів в ідеосфері, які б об'єднували всіх у спільному — носіїв української культури.

Ідеосфера складається з концептів. «Концепту як ідеальному об'єкту, що існує лише в нашій психіці, можуть відповідати цілком різні ментальні утворення. Тому не тільки різні мови „концептуалізують” світ по-різному, але й за одним і тим самим словом даної мови можуть стояти цілком різні концепти» [6, 273]. Концепт тим багатший, чим багатший особистий, культурний досвід людини. Важливим завданням художньої освіти в дітей є формування цілісної художньої картини світу. Від наукової картини світу вона відрізняється національно забарвленою образністю.

Так, наприклад, можна сказати про хризантему — це багаторічна рослина, квіти бувають жовті, білі, рожеві, червоні, квітує з кінця літа і до пізньої осені. Але поряд із біологічними та морфологічними характеристиками це слово ще має «доважки» значення у японців. Для них ця квітка є символом країни. З метою порівняння, візьмемо таку рослину, як калина. Для всіх це багаторічна рослина — кущ, що має плоди — червоні ягоди тощо. А для українців це слово ще має свої «доважки»: це насамперед символ України, символ дівочої вроди і краси.

Наведемо кілька прикладів таких знакових для українця слів: сорочка, кептар, чобітки, борщ, вареники, пампушка, паляниця, барвінок, чорнобривці, верба, калина, тополя, явір, горлиця, соловей, хрущ, вишневий садочок, ставок, хата, млин, вітряк, криниця, кладочка, сопілка, трембіта, цимбали, бандура, Дніпро, кобзар, козак, чумак, запорожець, писанка, рушник тощо. Отже,

концепти — слова-знаки національної культури можна розподілити за певними групами. Skorистуємося класифікацією, запропонованою Н. Дзюбишиною-Мельник [3]. Тож існує кілька тематичних груп, а саме:

- назви ідеалізованого одягу (наприклад, вишиванка, сорочка, кептар, черевички, чобітки, вінок);
- назви ідеалізованих страв (борщ, вареники, паляниці, калачі, кутя);
- назви ідеалізованих рослин (верба, калина, явір, дуб, тополя, вишенька, рожа, чорнобривці, жито, пшениця);
- назви ідеалізованих тварин (соловейко, ластівка, зозуля, лелека, віл, кінь);
- назви ідеалізованого краєвиду (пейзажу) (ставок, вітряк, млин, криниця, кладочка, біла хата, вишневий садочок);
- назви ідеалізованих музичних інструментів (бандура, сопілка, дудочка, кобза, трембіта, цимбали);
- назви ідеалізованого посуду (глечик, горнятко, збаночок);
- слова культурно-історичного змісту (Україна, Дніпро, кобзар, чумак, запорожець, рушник, писанка).

Асоціації слова з певними образами художніх творів можна кваліфікувати як культурні, оскільки література — це один із важливих компонентів культури.

Звичайно, культурні асоціації формуються не лише художньою літературою, а й різними явищами культури, в яку інтегрована людина. Обростання слів культурними асоціаціями, безсумнівно, специфічне, відмінне в кожного народу, оскільки специфічні, відмінні самі культури.

Формування культурних асоціацій навколо саме цих слів видається нам важливим, особливо в наш час, коли відбувається наступ маскультури і витіснення духовних цінностей, що становить загрозу для формування дитячої особистості і загалом для повноцінного духовного життя суспільства.

Формування концептів — слів-знаків національної культури (потрібно з дитинства: співаючи колискові, розповідаючи забавлянки, віршики, згодом казки та оповідання. Наступний етап пов'язаний з букварем, коли дитина вже сама за допомогою книжки активно формує власну концептосферу.

Хочу нагадати, що ще Борис Грінченко вказував на вплив рідної мови на уяву, сприймання дитини. Для прикладу Б. Грінченко наводить опис російської хати та докілья на селі з російської читанки Радонежського і пропонує цікаві міркування з приводу асоціацій української та російської дитини. Для прикладу автор подає російське слово *изба* і українське слово *хата*: «Що діється в мозку однієї та другої дитини, коли вона чує ці слова? Перша дитина бачить у своїй уяві чорні стіни з деревини під дахом, який спускається з двох боків, прикрашений півничками або колом з мочальною стрічкою, всередині стіни також чорні і т.д.; натомість в уяві української дитини стоїть будинок з білими стінами, солом'яним дахом, що спускається на всі чотири боки, всередині білі стіни, на яких висять вишиті рушники над образами і т.д.» [2, 93]. Отже, кожна

мова — це певна призма, модель через яку людина дивиться на світ і сприймає його. Зокрема І. Карпенко і О. Неживий наголошують: «Образ світу завжди національний. Національність як ознака образу світу зумовлена тим, що він складається в системі мови, мислення, світовідчуття, відображає історичний досвід конкретного народу, розвивається на його духовних цінностях... Образ національного світу є первинним у свідомості маленької дитини. Ним здебільше визначаються процес і результати розумової і духовної еволюції особистості... Національний образ світу складається найбільш послідовно в умовах організованого навчання і виховання» [4, 210]. Кожне слово у свідомості мовця пов'язане з певним значенням, його використання зумовлене особистим досвідом, помноженим на культурний досвід нації. Крім того, кожне слово асоціюється з певними обставинами, де воно може вживатись. У сукупності це й творить концептосферу, про яку писав ще 1928 р. Сергій Аскольдов, згодом Дмитро Лихачов та інші дослідники концептів у різних культурах (Т. Булигіна, А. Вежбицька, А. Шмельов, І. Штерн).

Складовою досвіду вживання слів є й знання текстів художньої літератури. Під художньою літературою розуміємо фольклор і авторську літературу, причому, як оригінальну, так і перекладну. Чим більш значущий твір, чим частіше він репродукується, тим більше слів з нього запам'ятовується. Це з одного боку. З іншого — у мовця поступово формуються і закріплюються певні образи, які утворюють так названі концепти слова. Асоціації слова з певними образами художніх творів можна кваліфікувати як культурні, оскільки література — це один із важливих компонентів культури.

Дуже добре, щоб вчителі проводили роботу з ознайомлення дітей із знаковими для українців словами за допомогою текстів художньої літератури. Можна читати дітям твори, заучувати напам'ять вірші, розігрувати народні ігри, інсценізації за текстами художніх творів, проводити народні свята, тематичні вечори тощо. Все це сприятиме кращому засвоєнню та вживанню таких слів, вони поступово увійдуть в активний словник дитини.

Звичайно, частина реалій, названих словами-знаками, сприймаються дещо архаїчно з погляду урбанізованого суспільства, як-от: біла хата, піч, козак, вітряк, жупан, кладка та ін. А проте ці слова потрібні сучасній дитині, щоб відчутти зв'язок з минулим свого народу. Вони залишаються значущими для нашої культури і зараз, адже пов'язані з ідеалізованим уявленням про наше минуле. Зрозумілі й доступні дитині (завдяки фольклору, в першу чергу), вони допомагають закорінювати дитину у культуру, пробуджувати у неї відчуття рідного свого. Це те далеке минуле, без якого не могло би бути сучасного.